

Д. К. Черновол

ДО ПИТАННЯ ВЕЛИКИХ СПОРУД ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У роботі розглянуто проблему трипільських будівель, які мають великі розміри за загальною площею та за розмірами корисної площі. Великими спорудами трипільської культури пропонується вважати площадки, розмір корисної площі яких становить понад 100 м², відповідно, зростає і розмір самої площадки. Такі споруди пропонується вважати залишками чоловічих будинків. Опосередковано це твердження підкріплюють залишки матеріальної культури, виявлені в них під час розкопок. У цих будівлях відбувалися певні господарські процеси, такі як первинна обробка шкіри, виготовлення кременевих знарядь праці, обробка кісток та рогів тварин. Також у них було виявлено велику кількість предметів озброєння (вістер стріл, дротиків, списів) та предметів культового призначення.

Ключові слова: трипільська культура, площадка, споруда, будівля, інтер'єр, сім'я, чоловічий будинок.

Глинобитні перепалені рештки наземних трипільських будівель, які називають площадками, переважно інтерпретують як залишки двоповерхових дерев'яно-глинобитних споруд. Здебільшого це будівлі житлового призначення, у малій кількості є споруди винятково господарського призначення, їх особливості вже були розглянуті автором (Chernovol 2021). Деякі дослідники, зокрема О. В. Цвек, Т. Г. Мовша, а потім і М. Ю. Відейко, порушили питання існування в трипільській культурі святилищ, храмів або ж «мегаструктур» — нежитлових споруд громадського користування (Мовша 1971; Цвек 1993; Відейко 2005; 2015; Nebbia et al. 2018; Hofmann et al. 2019). За розташуванням елементів інтер'єру всі будівлі подібні одна до одної, основна відмінність — це їхній розмір, який міг коливатися від 4—5 м до 30 м за-

вдовжки та від 3,5 до 8—11 м завширшки. Зважаючи на значну різницю у величині, виникає питання: чим саме були або кому належали будівлі великих розмірів? С. М. Ришов у деяких великих спорудах вбачав будівлі господарського призначення (Ришов 2002). О. В. Дяченко припустив, що у великих будинках проживали племінні авторитети (Дяченко, Черновол 2009). К. П. Бунятян (1999) було висловлено згодом розвинуте автором припущення про існування чоловічих будинків у трипільській культурі (Черновол 2019). М. Ю. Відейко до категорії великих споруд трипільської культури залучив споруди із поселень Майданецьке комплекс «М» та Небелівка «мегаструктура», які він інтерпретував як храми (Відейко 2005; 2015). Загалом у цій статті пропонується розглянути проблему призначення великих споруд шляхом аналізу будівельних матеріалів та трудовитрат, інвентарю, загальних розмірів споруд та розміру їх корисної площі, і також знайти раціональне пояснення цього феномену.

У цьому контексті прикметними є експерименти зі спалення будинків, які проводили В. В. Чабанюк у 2003 р. у с. Легедзине та Ст. Джонстон у 2014—2015 рр. у с. Небелівка. У результатах обох експериментів наводиться кількість будівельного матеріалу, задіяного у спорудженні двоповерхового трипільського будинку, а також побічно вказується на певні трудовитрати, пов'язані з його будівництвом. Під час експерименту, проведеного В. В. Чабанюком, було збудовано двоповерхову споруду розмірами 4 × 7 м. Для її будівництва було використано 16 т глини, 1,5 т полови, 20 м³ лісу, 3 м³ лози для стін, 160 очеретяних снопів для даху, 5 м³ води для виготовлення будівельної суміші з глини та полови (Чабанюк 2008).

Примітно, що перший поверх цього будинку було збудовано на дерев'яному зрубі. Проте традиційні реконструкції двоповерхового трипільського будинку розглядають стіну першого поверху у вигляді стовпкової конструкції із плетивом лози між стовпами та замащуванням цих прольотів глиною. Такі стіни були виявлені під час розкопок площадки 4 поселення Доброводи (Круц и др. 2005). Подібна двоповерхова споруда розмірами 3×4 м була побудована Ст. Джонстоном (Johnston et al. 2019). На її будівництво було витрачено $3,4 \text{ м}^3$ лісу та $4,5 \text{ м}^3$ глини. При розрахунках, що 1 м^3 глини відповідає 1500 кг пухкої глини, ми отримуємо 6750 кг задіяного у будівництві матеріалу. Таким чином, вага глини, використаної в обох експериментах, приблизно співпадає.

Власне, В. В. Чабанюк збудував малий трипільський будинок площею 21 м^2 , Ст. Джонстон — 12 м^2 . Якщо застосувати ці розрахунки для будівництва великої трипільської споруди розмірами $100\text{—}200 \text{ м}^2$ або більше, це передбачає значно більшу кількість будівельного матеріалу. Будівництво великої споруди також значно збільшує трудовитрати на його зведення за умови, що глина під час будівництва наноситься на дерев'яний каркас впродовж одного дня (спостереження за сучасним глинобитним будівництвом у селах Черкаської обл.). У такому разі це збільшує трудовитрати приблизно в п'ять—десять разів, що потребує раціонального та логічного пояснення таких дій.

Векспериментальному спорудженню будинку в с. Легедзине брало участь 28 осіб. Якщо взяти до уваги, що під час толоки колектив працюючих був невмотивований і більшість учасників не володіли професійними навичками, можна припустити, що у будівництві реального трипільського будинку брало участь удвічі менше людей — $14\text{—}15$ осіб. При зведенні будинку площею 200 м^2 зростає і кількість задіяних ресурсів, а це приблизно 100 осіб одночасно. Однак, можна припустити, що будівництво було поетапним.

У той самий час виникає питання: які будівлі вважати малими, середніми чи великими за розмірами, споруда якої площі відповідатиме категорії великої споруди? Вперше на питання різниці у розмірах будівель звернули увагу Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевський (Пассек 1940а; 1940б; Кричевський 1940; Кричевський 1940). Т. С. Пассек, взявши участь у розкопках поселення Коломийщина під керівництвом С. С. Магури, запропонувала типологію трипільських будівель за їхніми розмірами, ґрутуючись на версії Є. Ю. Кричевського, що трипільські площадки — це залишки будинків, призначених для багатосімейних колективів. Т. С. Пассек запропонувала розділити площадки за розмірами на три типи. До першого типу вона зарахувала будівлі площею $12\text{—}30 \text{ м}^2$, до другого типу — $50\text{—}92 \text{ м}^2$, до третього типу —

$105\text{—}137 \text{ м}^2$. Ця типологія була представлена за матеріалами поселення Коломийщина I (Пассек 1940а). Але на поселенні Коломийщина II (площадка 2), на її думку, було розкопано споруду площею 160 м^2 , яка не увійшла до її таблиці (Пассек 1949). Із твердження Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевського випливає, що чим більший будинок, тим більше в ньому «печей», відповідно й більше сімей, які в ньому проживали. Варто зазначити, за піч авторами сприймалася усяка конструкція у споруді або концентрація ошлякованої обмазки в будь-якому місці будівлі. Авторами цієї ідеї були М. Ф. Біляшівський та О. А. Спіцин, і під час розкопок на поселеннях Колодисте I та Тальне I вони налічували на площадках до восьми печей (Беляшевський 1899; 1900; 1901; Спіцын 1904). Зрозуміло, що чим більшою була споруда, тим більша ймовірність наявності в ній ошлякованих ділянок та різних об'єктів інтер'єру. Таким чином, в окремих великих спорудах поселення Коломийщина I налічувалося до семи печей, утім, на думку Є. Ю. Кричевського, різного призначення.

Відповідно до сучасних поглядів, об'єкти, що виявлені всередині трипільського житла, мають різне призначення — печі, робочі місця, вівтарі, подіуми для посуду. Місця ошлякування вказують на високі температурні режими під час спалення будівлі, а не на залишки будь-яких конструкцій, як це передбачалося раніше. Аналіз будівель трипільської культури за весь період її існування, незважаючи на незначні відмінності, говорить про те, що вони були поділені на два приміщення, вхідне та житлове, іноді споруда мала прибудову з боку входу. У житловому приміщенні праворуч від входу розміщувалася піч. Тобто будівля мала одну піч, а не декілька, як це вважалося раніше. У такому разі будинок, незважаючи на свої розміри, був розрахований на одну нуклеарну сім'ю, а не на багатосімейний колектив.

За результатами дослідження площадок поселення Тальянки томашівської локальної групи, О. В. Дяченко запропонував розподілити будівлі за розміром площі житла на чотири групи (Дяченко, Черновол 2009):

- А) $30\text{—}35 \text{ м}^2$;
- Б) $47,97\text{—}67,5 \text{ м}^2$;
- В) $72,5\text{—}105 \text{ м}^2$;
- Г) 139 м^2 .

Слід зазначити, що згідно з типологією Т. С. Пассек, споруди групи Б і В належать до споруд середнього розміру. І тільки споруди понад 100 м^2 вважаються великими, тобто відносяться до групи Г. Згідно з дослідженнями в Тальянках, великими спорудами можна вважати не тільки будівлі групи Г, а й групи В. Хоча дефініція «велика-мала споруда» — це вкрай суб'єктивне твердження, оскільки безпосередньо пов'язане зі ступенем дослідження пам'ятки. Загалом було б необхідно вказувати на кількість будівель кожної групи на пам'ятці,

щоб, наприклад, встановити ступінь ієрархічності споруди.

Аналізуючи інтер'єр будівель томашівської локальної групи поселення Тальянки, було встановлено, що зі зростанням площі будівлі кількість елементів інтер'єру не збільшується, розміри елементів інтер'єру також практично не збільшуються (Круц 1987; 1989; 1990; Черновол 2008; Chernovol 2012). Змінюється лише розмір корисної площі житла (корисна площа — територія житлового приміщення між вівтарем і піччю), що загалом впливає на розмір всього будинку. Ці дослідження могли вказувати на демографічний потенціал сімей, які проживали у кожній окремо взятій споруді (Дяченко, Черновол 2009). У результаті, виходячи з розмірів корисної площі житла, було запропоновано розділити будівлі на три групи.

Отже, за розміром корисної площі досліджені споруди поселення Тальянки розподілені так:

- I) 6,5—9 м²;
- II) 12,2—24 м²;
- III) 35—39,7 м².

Таким чином, якщо вважати площадки груп В і Г (за розміром площі житла) великими, тоді їм за розмірами відповідають споруди груп II і III (за корисною площею приміщення). Можливо, великі житлові будинки зводилися з урахуванням потенційних репродуктивних можливостей сімей. Цілком можливо, що під час освоєння племенем нової території для її забудови, спочатку у цих будинках могли проживати кілька сімей, житло для яких ще будувалося, тобто великі споруди відігравали роль тимчасового колективного житла. В такому разі можна припустити, що великі будівлі на поселенні зводилися дещо раніше за інші споруди, менші за розміром. Також можливо, спочатку вони будувалися для поселенців, у яких у перспективі їхній репродуктивний потенціал міг розкритися максимально. Тобто, спочатку у велику будівлю заселялася молода сім'я, яка мешкала там від початку існування поселення, відтак вона могла пройти весь життєвий цикл, не переселяючись на інше поселення. Отже, до кінця свого життєвого шляху статус, становище в племені людини, яка проживала в цьому будинку, могли зрости від рядового члена племені до певного рангу вождя, чифмена, бігмена тощо. Розглядаючи ту саму ситуацію з позиції статевовікових груп варто зазначити, що літня людина мала у племені більш високий ранг чи статус, ніж молодий член племені. У цьому випадку великі споруди могли будувати для поселенців, які мали не лише високий репродуктивний потенціал, а й у перспективі могли дожити на одному поселенні до високого ієрархічного статусу. Тобто, великі житлові будівлі апріорі мали високий рівень ієрархії, оскільки в них мешкали чи могли мешкати люди з високим соціальним статусом у племені. До цієї категорії будівель можна віднести комплекс «М»

з поселення Майданецьке з розмірами корисної площі, за різними підрахунками, від 30 до 40 м². Так само можна пояснити рівень трудовитрат на спорудження великого будинку — будівництво для людини з високим соціальним статусом чи, можливо, з високим соціальним статусом у перспективі.

Однак є великі будівлі з середньою корисною площею, що сягає 15 м² (група II) за розміру будинку 139 м² (група Г) — це площадка 40 на поселенні Тальянки (Круц и др. 2008). Розмір цієї споруди був збільшений за рахунок прибудови з боку входу. До цієї ж категорії, наприклад, можна віднести площадку 2 з поселення Коломийщина II, (Пассек 1949). Також подібна споруда розглядалася в комплексі жител на поселенні Тальянки «Сім'я гончаря» (Корвін-Пиотровський та ін. 2019). Це була окрема група будівель, що складалася з п'яти жител. У цьому випадку це площадки 45, 46 (Круц и др. 2011), 47 (Круц и др. 2012) 50, 51 (Корвін-Пиотровський та ін. 2019). Найбільшою у цій групі споруд, за рахунок прибудови, була площадка 47 площею 76,5 м². Для розуміння різниці між спорудами було здійснено порівняльний аналіз та підрахунок керамічних виробів на цих площадках (табл. 1). У результаті було встановлено, що площадка 47 домінує у цій групі не лише за розмірами, а й за всіма показниками керамічних виробів. Тому автори досліджень запропонували вважати її домінуючою в групі, власне, вказали, що, можливо, статус людини, яка проживала в цьому житлі був вищий, ніж у мешканців сусідніх будинків. Тобто рівень ієрархії площадки 47 найвищий у порівнянні з іншими житлами в цій групі і, можливо, в цьому житлі мешкав глава цього колективу. Слід зазначити, що корисна площа всіх площадок у групі приблизно однакова. Проте виникає питання щодо призначення власне прибудови, за рахунок якої ми отримали більший розмір самого будинку. На це питання немає однозначної відповіді. По-перше, це могла бути господарська прибудова, проте жоден із елементів інтер'єру чи котрась зі знахідок не вказують на вид господарської діяльності, на її конкретне призначення. По-друге, це могла бути житлова прибудова для молоді сім'ї, будинок для якої був у процесі спорудження. Опосередковано на це вказує конструкція, яка за складом глини відповідає печі та розташована вздовж довгого боку будівлі. Імовірно піч розміщувалася праворуч від входу, на місці її традиційного розташування. Крім того, більша кількість керамічних виробів (посуду) може вказувати як на ієрархічний статус мешканця цього будинку, так і на те, що цей посуд розрахований на більшу кількість мешканців, які проживали у цьому будинку, наприклад, на дві родини.

Показником ступеня ієрархії будівлі запропоновано розглядати кількість цілих кубків та

Таблиця 1. Порівняльні показники кількості виявленого посуду в житлах «Сім'ї гончаря», поселення Тальянки

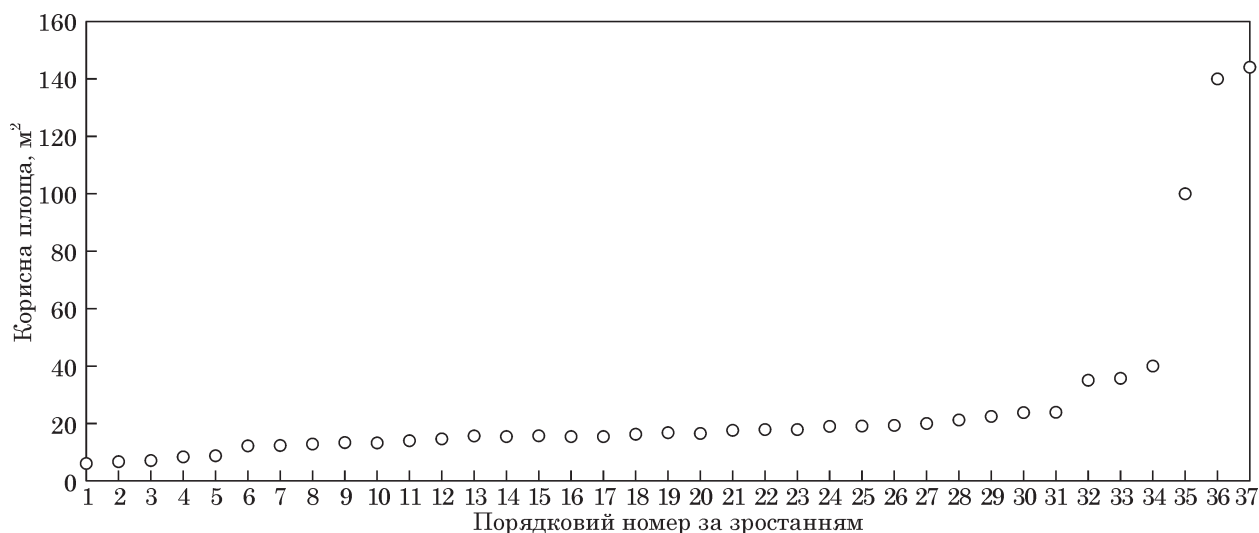
Назва предмету	Кількість предметів і фрагментів, од., виявлених на площадці №				
	45	46	47	50	51
Столовий посуд	912	1088	2748	1582	1581
Кухонний посуд	160	151	232	173	156
Цілий кубок / частково збережений / розвал	5/5/2	12/2/	19/5/	14/4/	5/4/
Ціла кубкоподібна посудина / частково збережена / розвал	4/ /	2/1/	5/ /1	3/ /1	/ /2
Мініатюрна посудина	3	1	2	1	—
Ціла грушоподібна посудина розміру кубка / розвал	1	/1	—	—	—
Ціла миска / розвал / миска на ніжках	/3/	/3/2 + 2	2/8/2	/3/	/4/
Ціла амфора	—	—	2	—	—
Цілий гутус	1	—	1	—	—
Розвал біконічної й сфероконічної посудини	11	11	26	15	10
Розвал кратера	4	—	3	7	3
Розвал амфори	2	1	—	—	1
Розвал кухонного посуду	3	4	9	4	1
Кількість посудин на площадці	44	36	83	52	24
Фрагменти вінець кубків	6	5	13	6	7
Фрагменти вінець кубкоподібних посудин	2	2	2	—	—
Фрагменти вінець столових посудин, горщиків	43	44	42	50	45
Фрагменти вінець амфор	—	—	3	3	4
Фрагменти вінець кратерів	12	8	7	13	14
Фрагменти вінець грушоподібних посудин	2	2	1	—	1
Фрагменти вінець конічних мисок	110	121	128	136	120
Фрагменти вінець мисок напівсферичних	7	6	11	17	16
Фрагменти вінець кухонного посуду	8	14	9	5	12
Фрагменти вінець невизначених столових посудин	69	61	93	79	100
Антропоморфна пластика / зооморфна пластика / модель саней / модель житла	1/1/1/	1/1/1/	1/1/2/1	2/2/1/	/ /1/1

кубкоподібних посудин, знайдених на площадці (Chernovol 2012; Корвін-Піотровський та ін. 2019; Черновол 2019). На думку дослідників, такі предмети розташовувалися переважно біля вівтаря в торці житла та біля порога, в місці переходу з вхідного в житлове приміщення, тобто в місцях, пов'язаних певним чином із сакральною діяльністю. Тому виникло припущення, що кубки були залишені навмисно, у зв'язку з обрядом залишення житла його мешканцями, і кількість таких кубків могла вказувати на соціальний статус господаря будинку, який проживав у ньому. Варто зазначити, що традиція залишення кубків та інших цілих форм біля вівтаря і порога простежена лише в житлах томашівської локальної групи, до яких і належать розглянуті площадки. За цими показниками перше місце у комплексі жител «Сім'я гончаря» посідає площадка 47, що також опосередковано вказує на її високий рівень ієрархії в групі.

У цілому, в результаті аналізу розмірів житлових будівель, постає питання: з якого саме моменту будівлю слід вважати великою або ж середньою, адже це, власне, вкрай суб'єктивна думка. Не можна сказати, що площадка 47 —

це дуже велика споруда, але в своїй групі будівель вона має найбільший розмір. За сукупністю ознак можна лише припустити, що чим більша споруда, тим вищий соціальний статус людини (господаря будинку), яка у ній проживала.

Однак у трипільській культурі є споруди, які значно більші й за загальними розмірами, і за розмірами корисної площі, ніж розглянуті вище будівлі. Сама площа таких будівель становить від 200 до 260 м², розмір корисної площі житлового приміщення — від 100 м² та вище. Це площадки різного часу й різних локально-хронологічних утворень. Площадка 3 на поселенні Ожеве-острів етапу VI має розмір 10 × 20 м (Chernovol 2014), її корисна площа житлового приміщення 120—140 м²; площадка 3 на поселенні Глибочок Тернопільської обл. етапу VI — 11 × 26 м, її корисна площа 160 м² та площадка 2 цього самого поселення — 9 × 21 м, її корисна площа 100 м² (Черновол, Сохачький 2010), площадка 2—4 на поселенні Косенівка етап СІ/ІІ — 8 × 29 м, її корисна площа 140 м² (Бузян, Якубенко 1990). Можливо, до категорії великих споруд можна зарахувати площадки раннього трипільля дві на поселен-

Ранжування площадок за розміром корисної площі

ні Ленківці — 8×19 м (Черниш 1959) та дві на поселенні Бернашівка I — 8×18 м (Збеневич 1980), корисну площу ранньотрипільських будівель важко встановити через ступінь їхньої збереженості. Також до цієї категорії будівель можна віднести «мегаструктуру» на поселенні Небелівка етап ВІІ, розкопки М. Ю. Відейка. Однак є низка публікацій, в яких міркування дослідників щодо неї (Корвін-Піотровський 2015; Gaydarska, Charman 2016) суперечать погляду автора розкопу. У зв'язку з цим виникають ряд сумнівів щодо конструкції споруди та елементів інтер'єру, розміщених у ній. Можливо, в майбутньому з'являться публікації автора розкопу, які дозволять зняти питання.

Саме тому розміри цих споруд вимагають запровадження наступної ІV групи будівель за параметрами корисної площі: $100\text{--}160$ м² (рисунок), і навіть введення будівель групи Д за розмірами площадок. Якщо розглядати кількість мешканців цих будинків із розрахунку одна особа на 4 м², то ми побачимо, що він умовно розрахований на 35 осіб. Отже, ці споруди розраховані на таку кількість людей, що загалом перевищує репродуктивні можливості однієї окремо взятої нуклеарної родини. Необхідно також зауважити, що між третьою та четвертою групою споруд ми маємо лауну в розмірах корисної площі — серед розкопаних площадок не відомі споруди з корисною площею $60, 70, 80, 90$ м² (рисунок).

Ці споруди стандартизовані за набором елементів інтер'єру, розділені на два приміщення, праворуч від входу до житлового приміщення розміщена піч. Проте в їхньому інтер'єрі є певні особливості, відсутні в інших будинках. Так, на площадці 3 поселення Глибочок Тернопільської обл., у житловому приміщенні було виявлено, ймовірно, дві печі. Печі були розташовані вздовж довгої стіни житлового приміщення праворуч від входу — одна одразу біля входу, інша — у глибині приміщення. Потреба додат-

кової печі могла бути викликана великою площею житлового приміщення — 176 м². Однієї печі, можливо, було недостатньо для обігріву цього приміщення. Характерно, що такий варіант будівлі в трипільській культурі представлений в єдиному екземплярі (Черновол, Сохацький 2010; Черновол 2019; 2021a). Площадка 3 поселення Ожеве-острів мала гральну дошку, встановлену стаціонарно, яка досягала 6 м завдовжки, була розташована вздовж довгого боку будинку, ліворуч від входу в торці будівлі. Площадка 2—4 поселення Косенівка, ймовірно, мала п'ять приміщень на першому поверсі. Подібні споруди невідомі й у інших локальних групах трипільської культури. Піч на другому поверсі розміщена, судячи з графічних реконструкцій, ближче до центральної частини приміщення, а не безпосередньо біля входу (Бузян, Якубенко 1990). Однак в окремий варіант ця споруда не була виділена, оскільки достеменно не відомо, це виняток чи хибна інтерпретація об'єкта автором розкопок.

Для кращого розуміння цих споруд пропонується провести порівняння керамічного комплексу, виявленого у великому будинку, з керамічними комплексами, а також знахідками кременю та кісток тварин в інших житлових будівлях. Для зіставлення взято матеріали з площадок поселення Ожеве-острів: великої площадки 3 та площадки 6 цього поселення, що має житлове призначення та виняткову збереженість. Корисна площа будівлі 6 становить 16 м², відповідно вона розрахована для проживання чотирьох осіб, тож кількість виявленого на цій площадці матеріалу, а саме керамічних виробів, кременю та кісток тварин також має відповідати саме такій кількості мешканців. Отже, кількість кожної групи матеріалу з площадки 3 має приблизно відповідати кількості мешканців та розмірам корисної площі споруди. Згідно з поданим у таблиці матеріалом, у будівлі 3 проживало близько 35 осіб (табл. 2).

Таблиця 2. Порівняльна характеристика керамічних виробів із площадок поселення Ожеве-острів

Назва	№ 3	№ 6	№ 4	№ 7
Корисна площа житла, м ²	140	16	?	?
Імовірна кількість мешканців будівлі (1 особа / 4 м ²)	35	4	?	?
Кількість ідентифікованих форм, од.	3688	569	539	227
Кубки та їхні фрагменти	459	133	110	26
Миски та їхні фрагменти, од.	957	140	140	?
Покришки та їхні фрагменти, од.	303	36	34	?
Грушоподібні посудини та їхні фрагменти, од.	198	34	15	6
Горщики та їхні фрагменти, од.	681	80	119	?
Біноклеподібних посудин фрагменти / розвали та цілі, од.	307/33	27/1	35/1	7/
Фрагменти поліхромного посуду, од.	290	12	14	8
Мініатюрні посудини, од.	21	—	—	2
Кухонний посуд та його фрагменти, од.	278	72	41	?
Тарний посуд та його фрагменти, од.	194	33	36	?
Фішки, од.	20	—	—	—
Антропоморфна пластика / зооморфна пластика, од.	1/3	—	—	—

Проте на сьогодні ще не з'ясовано, які саме предмети керамічного комплексу вказують на ступінь ієрархії площадок етапу VI, це запропоновано лише для площадок етапу CI то-машівської локальної групи. Наприклад, на площадці 3 поселення Ожеве-острів знайдено 33 розвали біноклеподібних посудин, а на інших площадках цього поселення — по одному розвалу. В той самий час на кожній із розкопаних на цій пам'ятці площадок знайдено фрагменти біноклеподібних посудин саме з розвалів із площадки 3 (Черновол 2021b).

Кременевий комплекс площадки 3 поселення Ожеве-острів налічував 43,1 % виробів та відходів кременевого виробництва від загальної кількості виробів, виявлених на всій розкопаній частині поселення. Коли у всіх інших спорудах було виявлено по одному робочому місцю, пов'язаному з кременевим виробництвом, на площадці 1 — два місця, то на площадці 3 виявлено п'ять таких місць. Впадає в око кількість виявлених вістер стріл: на площадці 3 їх знайдено 55 од., в інших спорудах — 1—2 вістря стріл. Також на цій площадці було виявлено кілька преформ до вістер стріл, що, на думку І. С. Радомського, свідчить про те, що вони були зроблені в результаті навчання з виготовлення цих виробів (Радомський 2018a; 2018b).

Остеологічний матеріал із поселення Ожеве-острів був оброблений палеозоологом доктором М. Забільською-Кунке із Жешувського університету. За її даними, всього на площадках цього поселення було 2247 од. кісток тварин. На площадці 3 виявлено 865 знахідок, що становить 38,5 % загальної кількості знайденого матеріалу. За прийнятими умовами ми порівнюємо ці дані з площадкою 6, де виявлено 274 од. кісток тварин, що становить 12 % від загальної кількості виявленого матеріалу. На розкопаній

частині поселення було виявлено 250 виробів із кістки зі слідами обробки їх людиною. З площадки 3 походить 134 предмети, тобто 53,6 % від загальної кількості. З площадки 6 походить 24 предмети, тобто 9,6 % від загальної кількості виробів. Частина кістяних предметів з площадки 3 могла бути задіяна у кременевому виробництві, зокрема кінцівки рогів оленя та кози могли використовуватися як посередники. На цій площадці було виявлено роги оленя, серед них були як здобуті в процесі полювання, так і сезонно скинуті оленем і потім підібрані людиною. До того ж велика кількість заготовок говорить про те, що в цій споруді, крім виготовлення кременевих знарядь праці, відбувалася ще й обробка кісток та рогів тварин. Також на площадці 3 здійснювалася первинна обробка шкір тварин. Крім суто господарських знахідок із кістки, на площадці було виявлено кістяні ложки-лопатки, які мали, ймовірно, культове призначення. Лопатки були зроблені з рогової кістки, мали тонку ручку довжиною 8 і 12 см. З одного кінця вона закінчувалася пласкою тонкою ложкою у вигляді лопатки, довжиною 4 см, шириною 1 см. З іншого кінця одна з лопаток мала зооморфне навершя. Крім зазначених знахідок із кістки, у споруді було виявлено верхню частину двох людських черепів, які, найімовірніше, слід пов'язати також із культовою сферою діяльності. Підсумовуючи викладене, виникає питання про призначення площадки 3 з поселення Ожеве-острів етапу VI та подібних до неї за розмірами будівель.

У цій споруді відбувалися виробничі процеси: первинна обробка шкіри, обробка крем'яної сировини, виготовлення крем'яних виробів, виготовлення кістяних знарядь праці. Можливо, там здійснювалися й інші господарські дії, зокрема наступні стадії обробки шкіри, проте, на сьогодні це важко довести. Отже, можна при-

пустити, що у цьому приміщенні була поліфункціональна общинна майстерня. Проте можна з упевненістю стверджувати, що у цій споруді відбувався процес навчання обробці та виготовленню кременевих знарядь, ймовірно, молоді певного віку. Слід зауважити, що у зазначених видах господарської діяльності застосовувалася винятково чоловіча робоча сила.

На противагу версії про винятково господарське призначення площадки 3 Ожеве-острів можуть свідчити конструкції та знахідки сакрального призначення. Зокрема, стаціонарна чаша в торці споруди, що розміщувалася у місці, де встановлювали вівтар, та стаціонарна ігрова дошка великих розмірів. Серед предметів сакрального призначення є знахідки, які відсутні в інших спорудах цього поселення, це — черепи людей, кістяні лопатки, антропоморфна статуетка, три зооморфні статуетки. Окрім предметів господарського та сакрального призначення у споруді, налічувалася велика кількість предметів озброєння, а саме вістер стріл, дротиків, списів (Черновол, Радомський 2015). Відтак, це приміщення поєднувало в собі господарські, сакральні та «військові» функції. Найвірогідніше, за часів енеоліту таким приміщенням міг бути чоловічий будинок, який поєднував у собі всі ці функції. Зокрема, це підтверджують виявлені кременеві преформи, оскільки саме в чоловічих будинках відбувалися господарські дії, спрямовані на навчання молоді певної вікової групи.

Окрім іншого, у чоловічому будинку збирався чоловічий склад племені для проведення магічних ритуалів та святкувань (Леви-Стросс 2018, с. 57–60). Старійшини племені навчали молодь правилам проживання та заборонам, які були притаманні їхньому суспільству. Таким чином, пояснюється розмір будівлі, що була розрахована на імовірну кількість представників певної статевовікової групи юнаків і старійшин, які знаходилися там, щоб стежити за процесом навчання молоді (Леви-Стросс 2018). Виходячи з того, що для ночівлі людині необхідно близько 2 м², то, ймовірно, таке приміщення, як споруда 3 поселення Ожеве-острів могло вмістити в себе від 50 до 80 осіб. Мешканців, що постійно перебували у ньому, могло налічуватися близько ±35 осіб.

Умовно до цієї категорії будівель віднесено деякі великі споруди раннього Трипілля, зазначені вище. Через їхню низьку збереженість не можна визначити розмір їхньої корисної площі, можна лише стверджувати, що ці споруди — найбільші для цього етапу розвитку культури. Можна припустити, що споруда подібного призначення будувалася, виходячи з розміру передбачуваної статевовікової групи або кількості чоловічого населення, яке у перспективі там могло збиратися. У такому разі розмір цього будинку мав приблизно співвідноситися з розміром поселення — маленьке

поселення означало менше населення певної категорії, тож менших розмірів будинок відповідного призначення. Як відомо, поселення раннього Трипілля були невеликими за площею та мали низьку щільність забудови, тому зазначені вище будівлі цілком могли служити чоловічими будинками раннього Трипілля.

В. Я. Пропп, аналізуючи етнографічні та фольклорні джерела, описав таке явище, як чоловічий будинок, виділивши для нього ряд ознак: 1) будинок був захований у лісі; 2) він вирізнявся своїм розміром; 3) будинок був обнесений огорожею, іноді — з надягненими на палиці черепами; 4) будинок стояв на стовпах; 5) вхід у будинок — по приставних сходах або по стовпу; 6) вхід та інші отвори завішені та закриті; 7) у будинку має бути кілька приміщень (Пропп 1998).

Зважаючи на зазначені критерії, треба зауважити, що будинок міг бути розташований не в лісі, а на околиці поселення. До того ж, у К. Леви-Стросса чоловічий будинок розміщувався у центрі поселення (Леви-Стросс 2018). Використавши дані етнографії, можна провести порівняння будівель за запропонованими вище ознаками.

1. Відомо, що споруда на поселенні Небелівка та Ожеве-острів розміщувалася на краю поселення, тобто була відокремлена від інших. На геомагнітних планах поселень видно, що такі споруди можуть розміщуватися і в центральній частині поселення (Рудь, Улрау, Манігда 2016; Рудь та ін. 2018).

2. Споруда найбільша на поселенні, в обох випадках.

3. Щодо наявності огорожі зауважимо, що на поселенні Ожеве-острів було зафіксовано кам'яну кладку за 8 м від торця будівлі. Було встановлено, що ця кладка призначалася для утримання чотирьох стовпів. Така конструкція могла виглядати як елемент огорожі, проте мала більш сакральне значення. Сама кладка пролягала вздовж лінії між площадками 1, 7. Тепер поміркуємо щодо споруди на поселенні Небелівка. М. Ю. Відейко вважає, що споруда мала розмір 20 × 40 м, як це виглядає на її реконструкціях (Відейко, Бурдо 2015а). Але ця сама споруда в реконструкції Б. Гейдарської має розміри 20 × 8 м (Gaydarska, Chapman 2016). До того ж, вона пропонує іншу орієнтацію площадки. У такому разі інша частина конструкції, яку М. Ю. Відейко вважає залишками стіни споруди, може бути її огорожею. У випадках з іншими спорудами подібних розмірів важко щось стверджувати, оскільки площа навколо споруд була недостатньо досліджена. Щодо наявності людських черепів, В. Я. Пропп вказує, що черепи можуть бути не тільки на огорожі, а й на стовпах споруди. Людські черепи були виявлені лише у будівлі поселення Ожеве-острів. Так, один із черепів було знайдено між завалом стіни та платформи.

4. Будинки на стовпах або двоповерховий — споруди трипільської культури у переважній більшості випадків двоповерхові.

5. Відповідно, і вхід на другий поверх відбувався сходом. Щодо цієї ознаки, виділеної В. Я. Проппом, можна лише здогадуватись, оскільки такі деталі інтер'єру археологічно не збереглися.

6. У споруді налічувалося кілька приміщень. Традиційно трипільська споруда на другому поверсі розподілена на два приміщення, іноді на три. Перший поверх в окремих випадках, ймовірно, було поділено на два приміщення. Лише в одному випадку, за однією з версій реконструкції, перший поверх площадки 2—4 поселення Косенівка мав п'ять приміщень. В. Я. Пропп також зазначив, що поруч із чоловічим будинком зазвичай розміщувалася ще одна споруда менших розмірів. За його твердженням, це був будинок для ініціацій. На поселенні Ожеве-острів дійсно була низка споруд, що розташовувалися поруч із площадкою 3. Можливо, такою спорудою могла бути площадка 7, яка належала до будівель І групи, тобто була розрахована на 1—2 особи. Площадка 7 з'єднувалася каналом із площадкою 3, отже також була задіяна у процесі обробки шкір. На площадці 7 готувалася суміш із перепаленої черепашки та попелу, яка разом із водою по каналу надходила в яму під площадкою 3. Судячи з усіх ознак та аналізу матеріалу з цієї споруди, її слід вважати спорудою господарського призначення. Також, цілком імовірно, такою спорудою могла бути площадка 1, інтер'єр якої був одного варіанту з площадкою 3. Крім того, площадки 1 і 7 з'єднувала кам'яна огорожа. Однак, припустити котра зі споруд могла бути будинком для ініціацій і чи була у трипільського населення така споруда, досить складно. Якщо поставити під сумнів реконструкцію М. Ю. Відейка і прийняти версію Б. Гейдарської щодо «мегаструктури» на поселенні Небелівка, то слід прислухатися до версії О. Г. Корвін-Пиотровського, який стверджував, що в межах паркану могло бути кілька споруд (Корвін-Пиотровский 2015). Ймовірно, залишки такої споруди розміщувалися з протилежного боку від чоловічого будинку в межах огорожі. Зовсім інша ситуація простежувалася на поселенні Глибочок Тернопільської обл. Поруч із площадкою 3, яка мала корисну площу 160 м², розташовувалася площадка 2 з корисною площею 100 м². Виникає питання: може ця споруда слугувала будинком для ініціацій або ж це ще один чоловічий будинок, який збудували раніше, проте згодом він виявився занадто малим для потреб племені. За даними геомагнітних зйомок, така ситуація спостерігається і на багатьох інших поселеннях (напр.: Чепмен та ін. 2010; Рудь, Улрау, Манігда 2016; Рудь та ін. 2018). Для поселень-гігантів характерна наявність кількох таких споруд, оскільки на вели-

ких поселеннях одночасно знаходилася велика кількість представників певної статевовікової групи. Отже, можливо, для них будувалося кілька споруд, оскільки їх складно було розмістити в одній будівлі. Таку ситуацію можна спостерігати на опублікованих планах поселення Небелівка (Charman 2015).

У результаті викладеного вище можна зробити висновок, що великими спорудами у трипільській культурі можна вважати споруди, в яких проживали племінні авторитети різного рангу та значущості в племені, а також споруди, що могли слугувати чоловічими будинками. Ці будівлі вирізняються великими розмірами корисної площі житлового приміщення: для нуклеарних сімей, де проживали племінні авторитети, корисна площа становила від 35 до 40 м², для чоловічого будинку — понад 100 м². Будівлі з проміжними розмірами корисної площі житлового приміщення у трипільській культурі на сьогодні не відомі. Слід зазначити, що чоловічий будинок — це фактично така сама житлова споруда, тому його інтер'єр особливо не відрізняється від інтер'єру звичайного трипільського будинку. Крім того, вживана дефініція «храм» щодо великих споруд трипільської культури видається дещо неточною, більш доречною є дефініція «чоловічий будинок». Хоча загалом питання святилищ у спорудах трипільської культури не знімається. У трипільській культурі є площадки з великою кількістю об'єктів сакрального призначення, але це, як правило, споруди невеликих розмірів, які потребують окремого дослідження та відповідного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

- Беляшевский, Н. Т. 1899. Площадки с расписными сосудами в Звенигородском и Уманском уезде Киевской губернии. *Археологическая летопись Южной России*, I, с. 174-176.
- Беляшевский, Н. Т. 1900. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губернии. *Археологическая летопись Южной России*, II, с. 148-155.
- Беляшевский, Н. Т. 1901. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губернии. *Археологическая летопись Южной России*, III, с. 69-72.
- Бузян, Г. Н., Якубенко, Е. А. 1990. Характерные черты домостроительства Косеновской локальной группы. В: Збеневич, В. Г. (ред.). *Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов 1-го полевого семинара*. Киев, с. 58-64.
- Бунятян, К. П. 1999. *Давнє населення України*. Київ: Либідь.
- Відейко, М. Ю., Терпиловський, Р. В., Петрашненко, В. О. 2005. *Давні поселення України*. Київ.
- Відейко, М. Ю., Бурдо, Н. Б. 2015. «Мегаструктура» — храм на трипільському поселенні біля с. Небелівка. В: Дяченко, О. (ред.). *Культурний комплекс Кукутень-Трипільля та його сусіди: Збірка*

наукових праць пам'яті Володимира Круца. Львів: Астролябія, с. 97-110.

Дяченко, О. В., Черновол, Д. К. 2009. Середній склад сім'ї населення західнотрипільської культури. *Археологія*, 3, с. 3-12.

Збенович, В. Г. 1980. *Поселение Бернашевка на Днестре (к происхождению трипольской культуры)*. Киев: Наукова думка.

Корвин-Пиотровский, А. Г. 2015. «Мегаструктуры» на поселениях гигантах трипольской культуры: варианты интерпретаций. В: Відейко, М. Ю (ред.). *На східній межі Старої Європи*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кіровоград, с. 19-20.

Корвин-Пиотровский, О. Г., Овчинников, Е. В., Черновол, Д. К., Чабанюк, В. В. 2019. Комплекс «сім'я гончаря» на трипільському поселенні-гіганті Тальянки. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд; матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, с. 243-262

Кричевський, Е. Ю. 1940а. Трипольские площадки. По раскопкам последних лет. *Советская археология*, 6, с. 20-46.

Кричевський, Є. Ю. 1940b. Розкопки на Коломиїщині і проблема трипільських площадок. В: Ячменьов, М. І. (ред.). *Трипільська культура*. 1. Київ: АН УРСР, с. 479-592.

Круц, В. А. 1987. Крупные трипольские поселения: К истории энеолитического населения Буго-Днепровского междуречья. В: *Задачи советской археологии в свете решения XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов Всесоюзной конференции*. Москва: Наука, с. 133-135.

Круц, В. А. 1989. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днестра. В: Березанская, С. С. (ред.). *Первобытная археология. Материалы и исследования*. Киев: Наукова думка, с. 117-132.

Круц, В. А. 1990. Планировка поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы трипольского домостроительства. В: *Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов 1-го полевого семинара*. Киев, с. 43-47.

Круц, В. А., Корвин-Пиотровский, А. Г., Рыжов, С. Н., Бузян, Г. Н., Овчинников, Э. В., Черновол, Д. К., Чабанюк, В. В. 2005. *Исследования поселений-гигантов трипольской культуры 2002—2004 гг.* Киев: Корвин-Пресс.

Круц, В. А., Корвин-Пиотровский, А. Г., Менотти, Ф., Рыжов, С. Н., Черновол, Д. К., Чабанюк, В. В. 2008. *Трипольское поселение гигант Тальянки. Исследования 2008 г.* Киев: ИА НАН Украины.

Круц, В. А., Корвин-Пиотровский, А. Г., Рыжов, С. Н., Черновол, Д. К., Чабанюк, В. В. 2011. *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2011 г.* Киев: ИА НАН Украины.

Круц, В. А., Корвин-Пиотровский, А. Г., Чабанюк, В. В., Шатило, Л. А. 2013. *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2012 г.* Киев: ИА НАН Украины.

Леви-Стросс, К. 2018. *Печальные тропики*. Москва: АСТ.

Мовша, Т. Г. 1971. Святилища трипольской культуры. *Советская археология*, 1, с. 201-205.

Пассек, Т. С. 1938. Трипольские модели жилища. *Вестник древней истории*, 4, с. 235-246.

Пассек, Т. С. 1940а. Звіти про розкопки жител (площадок) №№ 1, 2, 4, 11. В: Ячменьов, М. І. (ред.). *Трипільська культура*. 1. Київ: АН УРСР, с. 43-177.

Пассек, Т. С. 1940b. Трипільське поселення Коломиїщина (розкопки 1934—1938). В: Ячменьов, М. І. (ред.). *Трипільська культура*. 1. Київ: АН УРСР, с. 9-37.

Пассек, Т. С. 1941. Трипольское поселение у Владимировки (раскопки 1940 г.). *Вестник древней истории*, 1, с. 212-220.

Пассек, Т. С. 1949. *Периодизация трипольских поселений*. Материалы и исследования по археологии СССР, 10. Москва: Наука.

Радомський, І. С. 2018а. *Крем'яна індустрія трипільського населення етапу VI Середнього Подністров'я (за матеріалами поселення Ожеве-Острів)*. Автореферат дисертації канд. істор. наук. ІА НАН України.

Радомський, І. С. 2018b. Колективна обробка кременю в одній зі спруд поселення Ожеве-Острів трипільської культури етапу VI. В: *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23—25 листопада 2018 р.)*. Київ: ІА НАН України, с. 94-95.

Рижов, С. М. 2002. Трипільський шар поселення Ріпниця-1. В: *Ржищівський археодром. Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000—2001 років*. Київ: Академперіодика, с. 19-40.

Рудь, В., Улрау, Р., Манігда, О. 2016. Геомагнітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростянич. *Вісник рятівної археології*, 2, с. 55-76.

Рудь, В., Улрау, Р., Федоров, С., Зайцева, О. 2018. Дослідження на поселеннях трипільської культури Тростянич та Війтівка. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 11-14.

Спицын, А. А. 1904. Раскопки глиняных площадок близ села Колодистого Киевской губ. *Известия Археологической комиссии*, 12, с. 87-118.

Чабанюк, В. В. 2008. Новые экспериментальные данные по проблеме трипольского домостроительства. В: Корвин-Пиотровский, А., Менотти, Ф. (ред.). *Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки*. Киев, с. 211-218.

Чепмен, Дж., Гейдарська, Б., Вілліс, Р., Сванн, Н., Бурдо, Н. Б., Котова, Н. С., Беленко, М., Відейко, М. Ю. 2010. Дослідження на поселенні трипільської культури біля с. Небелівка 2009 р. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с. 458-460.

Черниш, К. К. 1959. *Ранньотрипільське поселення Ленківці на середньому Дністрі*. Київ: АН УРСР.

Черновол, Д. К. 2008. Інтер'єр трипольського жилища по матеріалам поселення Тальянки. В: Корвин-Пиотровский, А., Менотти, Ф. (ред.). *Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки*. Киев, с. 168-191.

Черновол, Д. К., Сохацький, М. П. 2010. Інтер'єр жител заліщицької локальної групи за матеріалами поселення Глибочок Борщівського району Тернопільської області. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 32-35.

Черновол, Д. К., Радомський, І. С. 2015. Крем'яні вістря з трипільського поселення Ожеве-острів. В: Дяченко, О. (ред.). *Культурний комплекс Кукутень-Трипільля та його сусіди: Збірка наукових праць пам'яті Володимира Круца*. Львів: Астролябія, с. 367-384.

Черновол, Д. К. 2019. *Інтер'єр будівель трипільської культури*: Автореферат дисертації канд. істор. наук. ІА НАН України.

Черновол, Д. К. 2021а. Варіанти житлових будівель трипільської культури за елементами інтер'єру другого поверху. *Археологія і давня історія України*, 2 (39), с. 188-197.

Черновол, Д. К. 2021b. Биноклевидные сосуды из поселения Ожеве-остров: классификация, планиграфия, значение. In: Sava, E. (ed.). *Conferința științifică internațională a Muzeului Național de Istorie a Moldovei*:

ediția a 31-a, 28—29 octombrie 2021. Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, с. 31-32.

Цвек, О. В. 1993. Релігійні уявлення населення трипілья. *Археологія*, 3, с. 74-90.

Hofmann, R., Müller, J., Shatilo, L., Videiko, M., Ohlrau, R., Rud, V., Burdo, N., Corso, M. D., Dreibrodt, S., Kirleis, W. 2019. Governing Tripolye: Integrative architecture in Tripolye settlements. *PLoS One*, 14, 9, e0222243. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222243>

Johnston, S., Chapman, J., Gaydarska, B., Diachenko, A., Voke, P., Nebbia, M., Litkevych, V. 2019. The Nebelivka experimental house construction and house-burning, 2014—2015. *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 9, 1, p. 61-90.

Chapman, J. 2015. The Nebelivka mega-site plan. В: *На східній межі Старої Європи. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Кіровоград, р. 14-15.

Chernovol, D. 2012. Houses of the Tomashovskaya local group. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. G. (eds.). *The Tripolye culture giantsettlements in Ukraine: formation, development and decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 182-210.

Chernovol, D. 2014. The Tripolye BI Dwellings in the Middle Dniester Region. In: *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context: International Colloquium Cucuteni — 130*. Piatra-Neamt: Constantin Matasa, p. 108-109.

Chernovol, D. 2021. The Tripolye culture workshops and dwellings of non-domestic function. *Sprawozdania Archeologiczne*, 73, 2, p. 47-66.

Gaydarska, B., Chapman, J. 2016. Nine questions for Trypillia megasite research. In: Борисов, Б. (ред.). *Проф. д-р Борис Борисов — ученици и приятели*. Велико Търново: ИВИС, р. 179-197.

Nebbia, M., Gaydarska, B., Millard, A. and Chapman, J. 2018. The making of chalcolithic assembly places: Trypillia megasites as materialized consensus among equal strangers? *World Archaeology*, 50, 1, p. 41-61.

REFERENCES

Beliashevskii, N. T. 1899. Ploshchadki s raspisnymi sosudami v Zvenigorodskom i Umanskom uezde Kyivskoi gubernii. *Arkheologicheskaiia letopis Iuzhnoi Rossii*, I, s. 174-176.

Beliashevskii, N. T. 1900. Raskopki na meste neoliticeskogo poseleniia s keramiko domikenskogo tipa u s. Kolodistogo Zvenigorodskogo uezda Kyivskoi gubernii. *Arkheologicheskaiia letopis Iuzhnoi Rossii*, II, s. 148-155.

Beliashevskii, N. T. 1901. Raskopki na meste neoliticeskogo poseleniia s keramiko domikenskogo tipa u s. Kolodistogo Zvenigorodskogo uezda Kyivskoi gubernii. *Arkheologicheskaiia letopis Iuzhnoi Rossii*, III, s. 69-72.

Buzian, G. N., Iakubenko, E. A. 1990. Kharakternye cherty domostroitelstva Kosenovskoi lokalnoi grupy. In: Zbenovich, V. G. (ed.). *Rannezemledelcheskie poseleniia-giganty tripolskoi kultury na Ukraine. Tezisy dokladov 1-go polevogo seminar. Kyiv*, s. 58-64.

Buniatian, K. P. 1999. *Davnie naselennia Ukrainy*. Kyiv: Lybid. Videiko, M. Yu., Terpylovskiy, R. V., Petrashenko, V. O. 2005. *Davni poselennia Ukrainy*. Kyiv.

Videiko, M. Yu, Burdo, N. B. 2015. «Мегаструктура» — храм на trypillskomu poselenni bilia s. Nebelivka. In: Diachenko, O. (ed.). *Kulturnyi kompleks Kukuten-Trypilla ta yoho susidy: Zbirka naukovykh prats pam'ati Volodymyra Krutsa*. Lviv: Astroliabiia, s. 97-110.

Diachenko, O. V., Chernovol, D. K. 2009. Serednii sklad sim'i naselennia zakhidnotrypilskoi kultury. *Arkheolohiia*, 3, s. 3-12.

Zbenovich, V. G. 1980. *Poselenie Bernashevka na Dnestre (k proiskhozheniiu tripolskoi kultury)*. Kyiv: Naukova dumka.

Korvin-Piotrovskii, A. G. 2015. «Мегаструктуры» на poselenniakh gigantakh tripolskoi kultury: varianty interpretatsii. In:

Videiko, M. Yu (ed.). *Na skhidnii mezhi Staroi Yevropy. Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii*. Kirovohrad, s. 19-20.

Korvin-Piotrovskiy, O. H., Ovchynnykov, E. V., Chernovol, D. K., Chabaniuk, V. V. 2019. Kompleks «sim'ia honcharia» na trypillskomu poselenni-hiantii Talianky. In: Chabai, V. P. (ed.). *I Vseukrainskyi arkheolohichniy z'ezd; materialy roboty*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 243-262

Krichevskii, E. Iu. 1940a. Tripolskie ploshchadki. Po raskopkam poslednikh let. *Sovetskaia arkheologiya*, 6, s. 20-46.

Krychevskiy, Ye. Yu. 1940b. Rozkopky na Kolomyishchyni i problema trypillskykh ploshchadok. In: Yachmenov, M. I. (ed.). *Trypilska kultura*. 1. Kyiv: AN URSR, s. 479-592.

Kruts, V. A. 1987. Krupnye tripolskie poseleniia: K istorii eneoliticeskogo naselennia Bugo-Dneprovskogo mezhdurechia. In: *Zadachi sovetskoii arkheologii v svete reshenii XXVII siezda KPSS: Tezisy dokladov Vsesoiuznoi konferentsii*. Moskva: Nauka, s. 133-135.

Kruts, V. A. 1989. K istorii naselennia tripolskoi kultury v mezhdureche Iuzhnogo Buga i Dnepra. In: Berezanskaia, S. S. (ed.). *Pervobytnaia arkheologiya. Materialy i issledovaniia*. Kyiv: Naukova dumka, s. 117-132.

Kruts, V. A. 1990. Planirovka poseleniia u s. Talianki i nekotorye voprosy tripolskogo domostroitelstva. In: *Rannezemledelcheskie poseleniia-giganty tripolskoi kultury na Ukraine. Tezisy dokladov 1-go polevogo seminar. Kyiv*, s. 43-47.

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Ryzhov, S. N., Buzian, G. N., Ovchinnikov, E. V., Chernovol, D. K., Chabaniuk, V. V. 2005. *Issledovaniia poselenii-gigantov tripolskoi kultury 2002—2004 gg.* Kyiv: Korvin-Press.

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Menotti, F., Ryzhov, S. N., Chernovol, D. K., Chabaniuk, V. V. 2008. *Tripolskoe poselenie gigant Talianki. Issledovaniia 2008 g.* Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Ryzhov, S. N., Chernovol, D. K., Chabaniuk, V. V. 2011. *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki. Issledovaniia 2011 g.* Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Chabaniuk, V. V., Shatilo, L. A. 2013. *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki. Issledovaniia 2012 g.* Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Levi-Stross, K. 2018. *Pechalnye tropiki*. Moskva: AST.

Movsha, T. G. 1971. Sviatilishcha tripolskoi kultury. *Sovetskaia arkheologiya*, 1, s. 201-205.

Passek, T. S. 1938. Tripolskie modeli zhilishcha. *Vestnik drevnei istorii*, 4, s. 235-246.

Passek, T. S. 1940a. Zvity pro rozkopky zhytel (ploshchadok) No. 1, 2, 4, 11. In: Yachmenov, M. I. (ed.). *Trypilska kultura*. 1. Kyiv: AN URSR, s. 43-177.

Passek, T. S. 1940b. Trypilske poselennia Kolomyishchyna (rozkopky 1934—1938). In: Yachmenov, M. I. (ed.). *Trypilska kultura*. 1. Kyiv: AN URSR, s. 9-37.

Passek, T. S. 1941. Tripolskoe poselenie u Vladimirovki (raskopki 1940 g.). *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 212-220.

Passek, T. S. 1949. *Periodizatsiia tripillskikh poselenii. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 10. Moskva: Nauka.

Radomskiy, I. S. 2018a. *Krem'iana industriia trypillskoho naselennia etapu VI Serednoho Podnistrov'ia (za materialamy poselennia Ozheve-Ostriv)*. Avtoreferat dysertatsii kand. istor. nauk. IA NAN Ukrainy.

Radomskiy, I. S. 2018b. Kolektyvna obrobka kremeniu v odnii zi sprud poselennia Ozheve-ostrov trypillskoi kultury etapu VI. In: *I Vseukrainskyi arkheolohichniy z'ezd: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei (Nizhny, 23—25 lystopada 2018 r.)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 94-95.

Ryzhov, S. M. 2002. Trypillskiy shar poselennia Ripnytsia-1. In: *Rzhyshchivskiy arkheodrom. Arkheolohichni doslidzhennia ta eksperymentalni studii 2000—2001 rokiv*. Kyiv: Akadempriodyka, s. 19-40.

Rud, V., Ulrau, R., Manihda, O. 2016. Heomahnitna zi omka ta heografichne modeliuвання u vyvchenni poselennia Trostianchuk. *Visnyk riatunoi arkheolohii*, 2, s. 55-76.

Rud, V., Ulrau, R., Fedorov, S., Zaitseva, O. 2018. Doslidzhennia na poselenniakh trypillskoi kultury Trostianchuk ta Viitivka. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 11-14.

Spitsyn, A. A. 1904. Raskopki glinianykh ploshchadok bliz sela Kolodistogo Kyivskoi gub. *Izvestiia Arkheologicheskoi komissii*, 12, s. 87-118.

Chabaniuk, V. V. 2008. Novye eksperimentalnye dannye po probleme tripolskogo domostroitelstva. In: Korvin-Piotro-

vskii, A., Menotti, F. (eds.). *Tripolskaia kultura v Ukraine. Poselenie-gigant Talianki*. Kyiv, s. 211-218.

Chepman, Dzh., Heidarska, B., Villis, R., Svann, N., Burdo, N. B., Kotova, N. S., Belenko, M., Videiko, M. Yu. 2010. Doslidzhennia na poselenni trypillskoi kultury bilia s. Nebelivka 2009 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.*, s. 458-460.

Chernysh, K. K. 1959. *Rannotrypilske poselennia Lenkivtsi na serednomu Dnistri*. Kyiv: AN URSSR.

Chernovol, D. K. 2008. Interer tripolskogo zhilishcha po materialam poseleniia Talianki. In: Korvin-Piotrovskii, A., Menotti, F. (eds.). *Tripolskaia kultura v Ukraine. Poselenie-gigant Talianki*. Kyiv, s. 168-191.

Chernovol, D. K., Sokhatskyi, M. P. 2010. Inter'ier zhytel zalishchytskoi lokalnoi hrupy za materialamy poseleennia Hlybochok Borshchivskoho raionu Ternopil'skoi oblasti. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 32-35.

Chernovol, D. K., Radomskiy, I. S. 2015. Krem'iani vistria z trypillskoho poseleennia Ozheve-ostrov. In: Diachenko, O. (ed.). *Kulturnyi kompleks Kukuten-Trypillia ta yoho susidy: Zbirka naukovykh prats pam'iaty Volodymyra Krutsa*. Lviv: Astroliabiia, s. 367-384.

Chernovol, D. K. 2019. *Inter'ier budivel trypillskoi kultury: Avtoreferat dysertatsii kand. istor. nauk. IA NAN Ukrainy*.

Chernovol, D. K. 2021a. Varianty zhytlovykh budivel trypillskoi kultury za elementamy inter'ieru druhooho povorkhu. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (39), s. 188-197.

Chernovol, D. K. 2021b. Binoklevidnye sosudy iz poseleennia Ozhevo-ostrov: klassifikaciia, planihrafiia, znachenie. In: Sava, E. (ed.). *Conferința științifică internațională a Muzeului Național de Istorie a Moldovei: ediția a 31-a, 28—29 octombrie 2021*. Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, s. 31-32.

Tsvek, O. V. 1993. Relihiini uiavlennia naselennia trypillia. *Arkheolohiia*, 3, s. 74-90.

Hofmann, R., Müller, J., Shatilo, L., Videiko, M., Ohlrau, R., Rud, V., Burdo, N., Corso, M. D., Dreibrodt, S., Kirleis, W. 2019. Governing Tripolye: Integrative architecture in Tripolye settlements. *PLoS One*, 14, 9, e0222243. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222243>

Johnston, S., Chapman, J., Gaydarska, B., Diachenko, A., Voke, P., Nebbia, M., Litkevych, V. 2019. The Nebelivka experimental house construction and house-burning, 2014—2015. *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 9, 1, p. 61-90.

Chapman, J. 2015. The Nebelivka mega-site plan. In: *Na skhidnii mezhi Staroi Yevropy. Materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii*. Kirovohrad, s. 14-15.

Chernovol, D. 2012. Houses of the Tomashovskaya local group. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. G. (eds.). *The Tripolye culture giantsettlements in Ukraine: formation, development and decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 182-210.

Chernovol, D. 2014. The Tripolye BI Dwellings in the Middle Dniester Region. In: *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context: International Colloquium Cucuteni — 130*. Piatra-Neamt: Constantin Matasa, p. 108-109.

Chernovol, D. 2021. The Tripolye culture workshops and dwellings of non-domestic function. *Sprawozdania Archeologiczne*, 73, p. 47-66.

Gaydarska, B., Chapman, J. 2016. Nine questions for Trypillia megasite research. In: Borisov, B. (ed.). *Prof. d-r Boris Borisov — uchenici i priiateli*. Veliko Trnovo: IVIS, p. 179-197.

Nebbia, M., Gaydarska, B., Millard, A. and Chapman, J. 2018. The making of chalcolithic assembly places: Trypillia megasites as materialized consensus among equal strangers? *World Archaeology*, 50, 1, p. 41-61.

D. K. Chernovol

THE ISSUE OF THE LARGE DWELLINGS OF TRYPILLIA CULTURE

This paper aims at the analysis of remains of the Trypillia culture dwelling of a large size. The study includes the comparison of large houses' inventory. More specifically, the analysis included the data from the cluster of ploshchadka from the settlement of Talianki (the so-called 'Potter's family I' complex), which included five houses. The largest of these dwellings differs from the others not only by its size but also by the number and importance of the material.

Besides this, the study included the dwelling remains of a size of 200 m² and of a useful size of 100 m² and more. Population estimates indicate the possibility of such structures' inhabiting by 20–35 people. Therefore, the author proposes to distinguish ploshchadkas group by the parameter of their useful size for the whole Trypillia culture. Such dwellings belong to different periods of the culture. This distinguishing is exemplified by house remains from Ozheve-Ostriv. The analysis of dwellings' inventory indicates that the Dwelling 3 was not only inhabited by a large group of people but it also served for conducting certain craft processes, i.e. tanning, flint knapping, bone and antler processing. Moreover, the inventory of this structure included a high number of weapons (arrowheads, spearheads).

In general the author concludes that the large size dwellings of this group may be interpreted as men's houses. Such dwellings were inhabited by the young people belonging to a certain sex-age group, and served for training in various fields of crafts and activities. Men's houses were also used for gathering the male part of the tribe for magic rituals and feasts. Patriarchs taught young people the rules of common living and taboos of their society. This explains the dwelling size used to gather a particular or supposed number of the representatives of sex-age groups of patriarchs and young men.

Keywords: Trypillia culture, ploshchadka, building, dwelling, interior, family, men's house.

Одержано 10.05.2023

ЧЕРНОВОЛ Дмитро Костянтинович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

CHERNOVOL Dmytro K., Ph. D., Research Officer, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8208-0355, e-mail: ch_d_k@ukr.net.